

ВІКТОР ЗАРУБА

ЗАГУБЛЕНІ У ЧАСІ

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО
ДВОРЯНСТВА**

ДНІПРО | ЛІРА | 2020

ВСТУП

Образ дворянина змінювався, як і змінювалося раціональне та емоційне сприйняття цього образу. Про нього створено власне дворянський міф (ідеально-позитивний), потім – міф радянський (вкрай негативний). Сьогоднішні ж історичні нарративи витворюють, навіть ви-чукикують, новітній, так званий постмодерний міф хитких історіографічних конструкцій, парадигм і, особливо тепер модних, таких собі «фронтір», як системи уявно-хибних спогадів. Від перших спроб і до останніх, характеристики головних рис дворянства як гаданої спільноти були дуже різними. Возвеличування та забронзовування, абсолютизація шляхетності змінювалися повною нівеляцією дворян у вигляді нікчемних царських підніжків, холопів у мереженій лівреї, рабів і дегенератів.

І дивуватися не доводиться, адже упродовж усієї своєї історії вони далі були рабами – царів, двір яких обслуговували, золотоординсько-візантійської агресивної Московської імперії, опорою якої були ідеології згубного «русского міра», яку несли в маси, свого власного становища та менталітету тощо. Згадаймо відоме із середини XVII ст. звернення князів Ромодановського та Трубецького до самодержця: «Мы, рабы твои, бояре Ивашка да Алексашка...». Чолобитна, яку підписали у 1764 р. грузинські князі та дворяни, теж розпочинається подібними словами: «Мы, верноподданные ея императорского величества рабы, отставной капитан Спиридон Реватов, дворянин Иван Немсадзев, капитан Кахов, отставной прапорщик князь Симон Саакадзе и другие»¹. Часи мінялися, та нічого не змінювалося.

Про рабську натуру російських дворян, яких тільки щойно 1762 р. звільнили від тілесних покарань, говорили самі дворяни – спадкові, родовиті, відомі. Наприклад, скандальний та лихий на язик князь Петро Долгорукий (нащадок гетьмана Д. Апостола) писав: «Людей, приговоренных служить всю жизнь, людей, которых били кнутом на конюшне и принародно наказывали розгами, нельзя назвать аристократами»².

А легендарний Іскандер, байстрюк поміщика І. О. Яковлева, Олександр Герцен, як філософ та ідеолог крайніх лівих поглядів, був надто відвертим в оцінках і висловлюваннях про дворян. Прочитавши *Opus Magnum* П. Долгорукого, у розпачі він вигукнув: «И эти-то доносчики, сводники, ябедники, палачи, пытавшие друзей и родных, казнокрады, взяточники, изверги с мужиками, изверги с подчиненными составляют почву настоящих русских бар»³. У своїй

Заруба В. М.

3-35 ЗАГУБЛЕНІ У ЧАСІ. Нариси з історії катеринославського дворянства. Дніпро: ЛІРА, 2020. 216 с.; іл.
ISBN 978-966-981-277-3

Збірник нарисів та есеїв з історії, генеалогії та побуту катеринославських дворян від останньої чверті XVIII до перших десятиліть XX століття. У монографії досліджено важливі історіографічні проблеми нашої минувшини: військово-політичні події, формування і розвиток адміністративно-територіального устрою Полудневої України, стратифікацію місцевих соціальних еліт, мікроісторію окремих родин, персоналій та дворянських садиб. Окрім значного комплексу архівних джерел, автор використав спомини Д. Гнедіна, нотатки О. Афанасьева-Чужбинського, а також уривки із мемуарів О. Смирнової-Россет, М. Загряжського, О. Пишчевича, О. Гангблова, С. Скалон, В. Круп'янського, С. Андрієвського, І. Глухова, В. Ярославського та ін. Зміст книжки зацікавить істориків, краєзнавців, працівників архівних установ, бібліотек і музеїв.

Для ілюстрування обкладинки використано репродукцію картини російського художника Василя Максимова (1844–1911) «Все в прошлом!» (1889 р.). Світлини до тексту взяті з колекції Дніпропетровського національного історичного музею, інтернет-ресурсів та з архіву автора.

94(477.63)“17/19”(02.064)

© Заруба В. М., 2020
© ЛІРА, 2020

ISBN 978-966-981-277-3

¹ Розсоха Л. О. Грузини в Україні. Шляхами Давида Гурамшвілі: монографічне дослідження в 2-х книгах. Миргород, 2005. 488 с.

² Долгоруков П. В. Записки князя Петра Долгорукова. Санкт-Петербург, 2007.

³ Герцен А. И. Собрание сочинений. Т. 19. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1960. С. 220.

газеті «Колокол» він неодноразово ганьбив і катеринославських дворян, публікуючи про них гостро критичні матеріали, про що згадаємо далі. Та й взагалі, свого часу московський же таки класик сказав, як припечатав: Росія «страна рабов, страна господ».

Багато істориків намагалося створити привабливий і позитивний образ дворянина, наплотити міфів про дворян як клас. Але були й ті, хто багато працював над розвінчуванням таких міфів, намагаючись максимально об'єктивізувати дворянський просопографічний портрет, наблизити його до життєвої та історичної правди, не узагальнюючи окремі факти та не абсолютизуючи загальні явища⁴. Істина ж, як завжди, знаходиться десь посередині.

Катеринославське дворянство, як референтна, приваблива та бажана суспільна соціальна група – інтегральна та невід'ємна частина всеросійського дворянства. Його активне формування почалося з 1776 р. після ліквідації Запорозької Січі. А формально-юридично та, по суті, й фактично катеринославське дворянство започаткувала «Жалувана грамота» Катерини II від 21 квітня 1785 р. А тому воно стало відносно новою спільнотою у складі загальноросійського нобілітету.

Історична література про російське дворянство надзвичайно багата і різноманітна, як, власне, і сама його історія. Осягнути її всю практично неможливо: дворянство залишається актуальним суб'єктом пізнавального процесу. Тому відразу беремо за об'єкт і предмет дослідження виключно дворян Катеринославської губернії. Але навіть при цьому не маючи на меті охопити детально всю їхню історіографію, а тим паче історіософію. Наша мета надто скромніша – із пошуків і спостережень останніх років скомпонувати окремий просопографічний нарис, який би відобразив лише певні аспекти стрімкої дворянської історії нашого краю. Написання ж всеохоплюючого наративу про майже 150-річні події життя тутешнього істеблішменту залишаємо майбутнім амбітним історикам.

До того ж місцева еліта ще не була предметом спеціального дослідження істориків, в історіографії відсутня наукова праця, в якій би було комплексно розкрито всі аспекти історії катеринославських дворян від останньої чверті XVIII ст. до початку XX ст. Тож, якщо говорити про попередній історіографічний інтерес до дворянства Катеринославщини, то не такий він уже й великий. Адже багата на факти та гучні імена його минувшина через ідеологічні заборони та класовий детермінізм тривалий час ігнорувалася дослідниками як неперспективна. На епізодичні факти з життя катеринославських дворян можна натрапити хіба що в окремих узагальнюючих працях.

В цілому про дворянство Південної України як окрему спільноту (згадуючи і катеринославське) потроху писали Н. Полонська-Василенко, О. Дружиніна, В. Кабузан. У 1977 р. була надрукована єдина спеціальна стаття про формування дворян Причорномор'я дослідниці Г. Шевченко⁵. І лише на початку XXI ст. в українських дослідників з'явився виразно помітний інтерес до дворянства всієї Південної України і Катеринославської губернії зокрема.

Зазначене вище простежуємо насамперед у фундаментальних виданнях Запорізького наукового центру, який тривалий час очолював професор А. В. Бойко⁶. Окрім того, останнім часом тема збагатилася статтями, монографіями та дисертаціями Л. Циганенко⁷, Н. Суревої⁸,

Д. Каюка⁹, І. Кочергіна¹⁰, Т. Литвинової, Т. Темирової та ін. Історію та генеалогію окремих дворянських родин краю досліджували С. Абросимова (Алексєєви, Синельникови), Д. Каюк (Миклашевські), І. Кочергін (Авксентєєви, Канкріни, Мізки, Тувбичі, Полі), Н. Сурева (Нечаєви, Савицькі). Історико-статистичні та довідкові матеріали з історії дворян Катеринославської губернії підготував та опублікував у 2014 р. Д. О. Бойко¹¹. Його праця містить і декілька статей із ґрунтовним аналізом окремих аспектів дворянської історії – адміністративного устрою, джерел, самоорганізації. Комплекс джерел, що також частково стосуються історії місцевого дворянства, проаналізував у дисертації П. А. Бойко¹². У 2016–2019 рр. автор цих рядків спробував узагальнити генеалогію, просопографію, персоналістику та біографістику дворянства Катеринославщини, а також опублікував виявлені документи нобілітації¹³.

Як бачимо, пізнавальний процес у пошуку іновативних підходів до осягнення і розуміння дворянства як соціального феномена триває. Наразі вже є певні історіографічні успіхи, опрацьовано окремі сегменти наукової парадигми означеної проблематики. Визначилися й основні дослідницькі напрямки у вивченні історії катеринославського дворянства, а саме: його формування, етнічний склад, нобілітація, менталітет, роль у суспільно-політичному житті в інтелектуальному дискурсі епох, аграрна та соціальна колонізація краю, демографічні, соціально-економічні та військово-політичні процеси і трансформації, поміщицьке господарство та його ефективність, поземельні відносини, проблема поміщицько-селянської взаємодії на соціальному пограниччі дворяни – селяни, пристосування дворян до нових соціально-економічних умов після селянської реформи 1861 р., дворянські садиби та генеалогія, історія окремих родин.

В останні роки у цій темі з'явився новий напрямок – біографістика, персоналістика та просопографія катеринославського дворянства. Означений підхід дозволяє спостерігати за історичними подіями та явищами крізь призму життя, відчуттів та переживань окремої людини чи родини, наближаючись до розуміння самої епохи. Окрім того, одним із пріоритетних напрямків сучасної історіографії стає вивчення саме регіональної історії, в парадигму якої входить і минуле місцевих еліт.

⁴ Беккер Сеймур. Миф о русском дворянстве: дворянство и привилегии последнего периода императорской России. Москва: Новое литературное обозрение, 2004. 344 с.

⁵ Шевченко Г. Ф. Формирование черноморского дворянства в конце XVIII – начале XIX века. Проблемы истории СССР. Вып. 6. Москва: МГУ, 1977. С. 77–87.

⁶ Джерела з історії Південної України в 10 т. / упоряд. А. Бойко. Запоріжжя, 2009.

⁷ Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917). Ізмаїл, 2009.

⁸ Сурева Н. В. Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст.: дис. канд. істор. наук. Запоріжжя, 2004.

⁹ Каюк Д. Г. Формування Катеринославського та Херсонського дворянства в 60-ті роки XVIII – на початку XIX століття: дис. канд. істор. наук. Дніпро, 2002.

¹⁰ Кочергін І. О. Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина XIX – початок XX ст.). Дніпропетровськ: Герда, 2015. 574 с.

¹¹ Бойко Д. А. Матеріали к истории екатеринославского дворянства. 1784–2014. Запоріжжя, 2014. 652 с.

¹² Бойко П. А. Джерела з історії формування населення Олександрівського повіту останньої чверті XVIII – початку XIX століття: дис. канд. істор. наук. Запоріжжя, 2016. 288 с. (з додатками).

¹³ Заруба В. Н. Дворяне Екатеринославской губернии. Днепр: Лира, 2016. 548 с.; Заруба В. Н. Родословник екатеринославских дворян. Днепр: Лира, 2017. 548 с.; Заруба В. М. Катеринославські дворяни: матеріали для біографістики, генеалогії та персоналістики. Дніпро: Ліра, 2019. 1024 с.

Тобто усіх поселян, записаних за ревізією 1795 р. у Південній Україні, закріпити за тими власниками землі, до якої вони були приписані (звідси назва цієї категорії – приписні). При цьому, за російським звичаєм, людей записували як худобу: «крестьян малороссийской породы мужеска полу». Що ж, хтось мабуть скаже, що кріпосне право – це гарантоване робоче місце та впевненість у завтрашньому дні. Напевно, можна і так подивитися на це явище. Подібне говорили і згодом – за часів кривавого запровадження комуністами колгоспів.

Згадуючи «богомерзкое» кріпосне право, діячка російської культури і мемуаристка, дворянка О. Смирнова скрушно написала: «О Екатерина, Екатерина! Сколько зла ты разлила по земле русской!»¹⁸⁴. І дійсно, колись вільний козацький край перетворювався у рай для кріпосників. У Катеринославському повіті найбільшими з них стала родина І. М. Синельникова. Його вдові та синові Василеві впродовж 1795–1805 рр. належало 5 рангових дач і 28 033 дес. землі: дачі 41 (3027 дес.), 42 (3459 дес.), 43 (3457 дес.), 82 (16 927 дес.) і 101 (1163 дес.). До речі, купуючи для своїх маєтків кріпаків, поміщики віддавали перевагу саме українцям, бо вони були слухняні, покірні, працелюбні, як воли, та не втікали.

У 1800 р. донос у Сенат місцевого чиновника колезького асесора Семена Чуніхіна про зловживання під час розподілу казенної землі спричинив її поглиблену ревізію в губернії¹⁸⁵. При цьому сам донощик не був аж таким чесним, просто його обділили під час дерібану. Банально, і дуже схоже на сучасність – люди за 200 років не змінилися на краще, ба, навіть стали гіршими.

З 1805 р. указами уряду передачу казенної землі у приватну власність було зведено до мінімуму, а потім спеціальними правилами від 9 вересня 1809 р. – зовсім заборонено. 25.02.1808 р. син скаржника Гліб Чуніхін отримав відмову на прохання відрізати йому добрячий шмат ще вільної землі¹⁸⁶. Але до моменту закінчення поміщицької колонізації у власності дворян опинилося 63 % всього місцевого земельного фонду, в той час як питома вага казенного землеволодіння становила 37 %.

Таким чином, до першого десятиліття XIX в. переважно завершилося формування дворянського земельного фонду губернії, і до реформи 1861 р. дворяни стали практично єдиними власниками землі і єдиними душевласниками. При цьому ступінь майнової диференціації в їхньому середовищі був досить значним. Простежується домінування дрібнопомісних полупанків і середніх поміщиків та незначна кількість великих. У першій чверті XIX ст. військові серед дворян становили вже 66 % від усієї сукупності поміщиків, цивільні службовці – майже 22 %, різночинці та інші – 10 %, колишня козацька старшина – 2 %¹⁸⁷. Особливо багато поміщицької дрібноти осіло у Верхньодніпровському повіті. Із душевласників «першого набору» свої маєтності аж до 1917 р. зберегли лише деякі: нащадки Синельникова, Папчинського, Савицького, Ломаковського, Байдака, Рудіцина. Решту помість неодноразово продавали, вони змінили кількох власників і, роздроблені на кільканадцять наділів та частин, зрештою наприкінці XIX ст. дісталися німцям-менонітам, купцям, заможним селянам та міщанам.

¹⁸⁴ Смирнова-Россет А. О. Дневник. Воспоминания. С. 80

¹⁸⁵ Новицкий Я. П. История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770–1806. Екатеринослав, 1905. С. 132–137

¹⁸⁶ ДАДО. Ф. 4540. Оп. 1. Спр. 1044Б (Т. 2).

¹⁸⁷ Сурева Н. В. Питання про законодавчу регламентацію поміщицького землеволодіння на Півдні України на початку XIX ст. Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Вип. 6. Запоріжжя: Просвіта, 1999. С. 38–44.

ШЛЯХЕТНА СПІЛЬНОТА

Станова самоорганізація У зурпатор на російському престолі Софія-Августа-Фредеріка Анхальт-Цербстська, більше відома як Катерина II, прагнула упорядкувати та організувати свою соціальну опору на німецький лад – структуровано, організовано. Отже, щойно народжене катеринославське дворянство, з волі педантичної німкені, котра любила в усьому порядок, теж прагнуло до самоорганізації та узаконення свого суспільного становища. Незважаючи на певну специфіку (наприклад, поліетнічність) та незначні відмінності (зокрема, відсутність традиції), майже відразу після приєднання південноукраїнського регіону до Російської імперії за усталеним російським взірцем було сформовано і місцеві дворянські інституції. Нормативною основою стала «Жалувана грамота дворянству» від 21 квітня 1785 р.

Хоча ще до її виходу у 1784 р. у Кременчуці проведено перші організаційні збори (з'їзди) дворян Катеринославського намісництва, на яких утворено та організовано станові корпоративні установи або покладено початок їхньому існуванню. До них належали: губернське дворянське зібрання, дворянські збори, губернські та повітові предводителі дворянства, губернські та повітові дворянські опіки. Всі вони були максимально наближеними до діяльності аналогічних установ у великоросійських губерніях.

Існувало декілька встановлених законом різновидів зборів дворянства. Насамперед, губернське дворянське депутатське зібрання (ДДЗ), або радше з'їзд, бо дворянським зібранням називали також і будинок зборів. Воно скликалося один раз на три роки, перед чи після 1 січня, щоб обрати посадових осіб губернських установ за дворянською квотою (предводителя, суддів, засідателів, скарбника тощо). У разі потреби скликалися позачергові (екстрені) збори. На початковому етапі, через часту зміну кордонів і перенесення до різних міст губернських та повітових центрів, для Катеринославщини було характерним проведення численних позачергових виборів, особливо на зламі століть. Надалі робота місцевих ДДЗ була регулярнішою та стабільнішою. Окрім виборів, увага дворянських зборів зосереджувалася переважно на відстоюванні станових, господарських, громадських та культурних інтересів дворян.

У роботі сесії ДДЗ з правом голосу під час вирішення справ брали участь не всі дворяни, а лише спадкові і тільки земле- і душевласники. Існував також віковий, майновий, освітній і табельний ценз. Звичайно ж, жінки не брали участі в діяльності виборних установ, хоча нам відомий випадок із Дарією Кусаковою, яка 9 жовтня 1793 р. підписала грамоту як депутат від дворянства¹⁸⁸.

Первинний склад депутатських зборів був дуже строкатий¹⁸⁹, але все ж із часом стабілізувався. До того ж однією з головних проблем була низька активність нобілів у роботі місцевих станових зборів. Статистичні звіти доводять, що кількість дворян, які брали у них участь, становила не більше 50 % від загальної чисельності аристократії краю. Так, у другій половині XIX століття в роботі зборів брали участь у середньому 105 чол.: від 71 чол. в 1871 році до

¹⁸⁸ Сурева Н. В. Матеріали до історії дворянських зборів. С. 23.

¹⁸⁹ Там само. С. 15–35.

179 чол. у 1889 році¹⁹⁰. Повністю відтворити діяльність місцевого ДДЗ неможливо, позаяк вся документація спочатку згоріла під час пожежі в приміщенні ДДЗ у 1839 р., а через сто років у серпні 1941 р. загинула в пожежі обласного архіву.

Функції ДДЗ: ведення родовідних книг, надсилання їх до Герольдії, видача дворянських грамот і свідоцтв, попередній розгляд питань про взяття маєтків під опіку, а іноді й виключення окремих осіб із дворянського стану. На збори покладалася також функція дворянської нобілітації, про що скажемо окремо. Іноді на зібраннях розглядали важливі державні питання, коли уряд хотів дізнатися думку дворянства (наприклад, про селянську реформу 1861 р.). Збори мали право звертатися з петиціями чи пропозиціями безпосередньо до імператора чи Сенату.

Окрім того, існували також повітові ДДЗ (обирали предводителя та вели дворянські списки), повітові збори дрібнопомісних дворян, депутатські дворянські збори (правління), які, власне, і вели дворянську родовідну книгу губернії. Склалися вони із голови (губернського предводителя) та обраних на 3 роки від кожного повіту депутатів від дворянства. Діяло також організаційно-розпорядче ДДЗ із усіх чинних на той час предводителів та вказаних депутатів, обраних на 3 роки. Разом вони готували проведення чергового (чи позачергового) губернського дворянського з'їзду.

Дворянські зібрання, як корпоративні організації, фактично були виявом станової консолідації великого та середнього спадкового дворянства, засобом його впливу та опорою, характеризувалися стабільністю, партикуляризмом, певною закритістю і консерватизмом, а також досить низьким рівнем професійної підготовки обраних посадових осіб.

На різного рівня зборах дворяни обирали предводителів (губернського та повітового), дворянських депутатів, секретаря (письмоводителя, протоколіста) ДДЗ, засідателів у суди та дворянську опіку, посередників полюбовного розмежування земельних дач, почесних попечителів губернських та повітових установ (шкіл, лікарень), представників від губернії у Дворянський банк.

Про те, як все це відбувалося, у середині 1850-х рр. написав у спогадах Д. Гнедін: «Увесь час виборів проходив у безперестанному кормлінні; предводителі і кандидати до них постійно тримали відкритий стіл для усіх дворян, до того ж влаштували ще цілу низку парадних обідів: губернський предводитель – всьому дворянству, потім повітові предводителі своїм повітам, губернатор усім предводителям, так що вся сутність виборів зводилася до поглинання харчів та напоїв»¹⁹¹. Таким чином, на думку мемуариста, тогочасні вибори – це безкінечні обіди, частування, пиятики, набивання животів, задобрювання та вихваляння. Піддавати сумніву цю інформацію та звинувачувати автора в упередженості у нас наразі немає підстав.

Дворянські зібрання повинні були мати окремі будинки, де проводилися засідання, власного секретаря, який також обирався дворянством, власну скарбницю, друкарню та архів. Діловодство велося протоколістами (чиновниками 14-го класу). Тривалий час, починаючи від 1784 р., місцеве дворянське зібрання та губернські дворянські установи знаходилися в різних приміщеннях і навіть у різних містах (Кременчузі, Новому Кодаці, Катеринославі). Перші дворянські вибори саме в Катеринославі відбулися в 1791 р. Тоді ж, 22 травня, обрали і секретаря дворянства. А від 1837 р. осередком зібрання став колишній палац Г. Потьомкіна, побудований у 1787–1791 рр. архітектором Іваном Старовим у стилі класицизму. Після смерті власника будинок швидко запустів і півстоліття простояв у руїнах. У 1837 р. Микола I під час свого візиту до Катеринослава, коли побачив, у якому стані знаходиться палац найулюбленішого полюбовника його розпусної бабці, подарував ці руїни разом із садом катеринославському дворянству. Палац реконструювали за зібрані з дворян кошти і перетворили на будинок ДДЗ.

Приміщення Катеринославського дворянського депутатського зібрання у відреставрованому палаці князя Г. Потьомкіна. Світлина 1912 р.

¹⁹⁰ Кочергін І. О. Соціальна трансформація дворянства. С. 98.

¹⁹¹ Гнедін Д. Т. Мои воспоминания. Русское богатство. 1893. № 5. С. 157.

Село Семенівка. Садібний будинок поміщика Верхньодніпровського повіту С. Мироненка. Сучасний стан, 2018 р.

Село Софіївка Бахмутського повіту. Колишній дім поміщика Антіоха Олександровича Бантиша. Сучасний стан, 2015 р.

Їхні могили і родові цвинтарі розорані, у кращому випадку занедбані, недоглянуті (бо нікому!). Починаючи з 1919 р. і по цей день поховання періодично розкопують «чорні археологи» і, риючись, шукають міфічне «панське золото». Могильні плити валяються на колишніх подвір'ях колишніх колгоспних ферм, де вони виконували невластиві їм функції балансу для якоїсь лобогрійки (наприклад, у Пальмирівці Коцебу та Вишневецької, у Зеленому Гаю Гаркушевських та Лукашевич). На родовому похованні Малам у с. Незабудиному просто на зруйнованій усипальниці передостаннього наказного отамана Кубанського козацького війська генерала Я. Д. Малами знаходився колгоспний гноевідстійник. Серед поля у степу ще стоїть родовий, колись добре упорядкований, цвинтар Савицьких із залишками кількох надгробків і вже розритих поховань. Він уцілів лише завдяки тому, що на ньому влаштували своє кладовище жителі радянського села Войкового (Квітучого). Щось подібне збереглося і у с. Костянтинівці, колись родовому маєтку Грушівка поміщиків Рудіциних.

Понад широкою долиною Комишуватої Сури, над селами Безбородьковим та Письмичевим, на високому степовому кургані і нині підносяться величні руїни усипальниці онука О. А. Безбородька Я. Я. Савельєва та його дружини, розбиті та обмальовані дикунами⁵⁵². Цікаво, що це одне з найстаріших сіл, поселене 1778 р. генерал-майором О. А. Безбородьком, і всупереч прагненню радянської влади стерти з карти імена та прізвища колишніх поміщиків, село в 1920-х рр.⁵⁵³ отримало все ж другу небажану «панську» назву, яка назавжди увічнила в топонімії краю рід свого власника.

Тобто, незважаючи на класову непримиренність партійних чиновників і на старання радянської влади стерти слід поміщиків і зі скрижалей історичної пам'яті і з карти, багато дворянських прізвищ назавжди залишилися на нашій землі в топонімії. Не беручи до уваги безликі Іванівки, Олександрівки, Катеринівки та Варварівки (хоча за їх назвами теж стоять імена конкретних дворян), і сьогодні звучать гучні дворянські прізвища: Єнакієве, Кудашівка, Синельникове, Горяїнове, Долгинцеве, Бутовичівка, Лошкарівка, Апостолове, Дебальцеве, Іловайське, Девладове, Шмакове, Безбородькове, Поливанівка та ін. Навіть у таких назвах як Сабодушівка, Сабожурівка, Черногорівка, Черногорка, Сербинове, Ілірія, Лакедемонівка, Сантуринівка, Македонівка чуємо згадку про сербську та грецьку колонізацію Південної України, внесок їхніх власників у залюднення та окультурення цього нібито дикого поля. І хоча добряче й понищено всю пам'ять, все ж іноді щось та й нагадає. Наприклад, млин Шишкіна, церква Мироненка у Семенівці тощо.

Після 1917 р. дворянство було піддано жорсткому більшовицькому остракізму. Але з часом і самих комуністів наш найкращий у світі народ змів геть, ледь чи не на вилах винісши із влади. Комуністи не стали захищати свою партію та ідеологію, вони скоренько перелицювалися, перефарбувалися, поставали попами, капіталістами, націоналістами, великими ура-патріотами. Зовсім забулися давні образи, а нагадати про них стало нікому. Нащадки тих, кого дворяни лупцювали палицями, такого, звісно ж, не пам'ятають. Вони вже не проти того, щоб й самим стати дворянами і лупцювати своїх співвітчизників. З плином років ними «відновлюється історична справедливість» стосовно тих, хто насаджував і плекав у Південній Україні «русский мир».

Лише у самостійній Україні стали можливими забронзовування та глорифікація агресивних московських окупантів і їхніх дворянських прислужників. З'явилася можливість зводити пам'ятники не лише царям-загарбникам, а й навіть окремим російським дворянам, які нічого українського з собою не принесли (при цьому пам'ятники справжнім українцям-державникам споруджувати заборонено, мовляв, це викличе дискусію). У незалежній Україні увічнили

⁵⁵² Заруба В. М. Олександрівка князя Безбородька. *Українська метрика*. Дніпро: Ліра, 2016. С. 230–236.

⁵⁵³ У Катеринославському повіті було шість Олександрівок. Щоб уникнути плутанини, радянська влада змінила їм назви у 1920-х рр.

ЗМІСТ

Вступ	3
Ad fontes!	6

СПАДКОЄМЦІ ЗАПОРОЖЦІВ

Земля обітована	20
Новоросія для бродяг!	30
Діти різних народів	30
Соціальні донори	35
Із грязі та в князі	37
«Байстрюки Єкатерины сараною сілі»	41

ШЛЯХЕТНА СПІЛЬНОТА

Станова самоорганізація	55
Набуття дворянства	60
Кількість	73
На службі «царю и отечеству»	75
Прикрі непорозуміння	83
Якість	85
Благодійники і філантропи	91

ЗЕМЛЕ- ТА ДУШЕВЛАСНИКИ

Господарі землі руської	96
Звірства поміщиків	105
Селянські протести	111
Втікачі і переховувачі	115
Знаменита реформа	119
Пореформова доба	125

ДВОРЯНСЬКІ ГНІЗДА

Родина і шлюб	133
Недозволені сімейні радощі	136
Батьки і діти	140
Все як у людей!	141
У себе вдома	151
Побутові дрібниці	161
Садиба	169
Бутовичівка Савицьких	179
Нечаївське князівство	183
Баришенський сад Гаркушевських	190

Vae victis!

Окаянні дні	198
«Грабь награбленное!»	199
Горе переможеним!	204
Вперед назад!	208